

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

ОНИЩУК ЯРОСЛАВ ІВАНОВИЧ

УДК 902/903 (=1:477.82-15+477.4-15)"0"

**НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ ТА ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I ТИС. Н. Е.:
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 07.00.04 – археологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є монографія.

Робота виконана на кафедрі археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Войтович Леонтій Вікторович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, завідувач кафедри
історії середніх віків і візантиністики;

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Вакуленко Ліана Василівна,
Національний музей історії України,
провідний науковий співробітник;

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Магомедов Борис Вікторович,
Інститут археології НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
археології ранніх слов'ян та регіональних
польових досліджень;

доктор історичних наук, професор
Кучинко Михайло Михайлович,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
професор кафедри археології, давньої та
середньовічної історії України.

Захист відбудеться 10 вересня 2019 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4).

Автореферат розісланий 8 серпня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

В. М. Конопка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми визначена необхідністю комплексного вивчення культурно-історичних процесів, що відбувалися на території Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е. Цей період характеризується наявністю до кінця не вирішених наукових проблем, пов'язаних з політичною ситуацією на римському лімесі, міграційними процесами варварських племен, специфікою освоєння територій, умовами проживання різноетнічного населення, його взаємовідносин, особливостями розвитку матеріальної та духовної культури тощо, які потребують ширшого вивчення або певної реінтерпретації. Особливо це стосується західних районів Волині та Поділля, які внаслідок природно-географічного розміщення певною мірою впливали на характер міграцій та взаємозв'язків давньої людності. Зокрема, у першій половині I тис. н. е. тут пролягали міграційні шляхи різних народів, знаходилися важливі міжетнічні контактні зони, унаслідок яких формувалися специфічні особливості матеріальної та духовної культур місцевого населення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в рамках наукових тем кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка: «Археологічні пам'ятки Прикарпаття, Волині та Закарпаття у стародавню і ранньосередньовічну добу» (номер державної реєстрації 0115U003957), «Етнокультурна історія західноукраїнських земель: археологічний, етнологічний та історико-краєзнавчий аспекти» (номер державної реєстрації 0118U000602).

Мета дослідження полягає у вивченні та комплексному аналізі культурно-історичних процесів першої половини I тис. н. е. у західних районах Волині та Поділля. Її досягнення передбачає виконання таких **завдань**:

- опрацювати джерельну базу, висвітлити історію дослідження та історіографію проблеми;
- визначити характер і напрями міграційних процесів, що відбувалися на території західних районів Волині та Поділля у першій чверті I тис. н. е.;
- здійснити аналіз матеріальної та духовної культури племен, які проживали на досліджуваній території в ранньоримську добу;
- дослідити етнічну та культурну приналежність населення, яке залишило пам'ятку Карів-I у Західному Побужжі;
- з'ясувати особливості історичної та етнокультурної ситуацій, що склалася на досліджуваній території в період другої чверті I тис. н. е.;
- дати характеристику культурного розвитку та господарства населення Західної Волині та Західного Поділля у пізньоримський час;
- розкрити значення провінційно-римських культурних впливів на життя різноетнічної людності Прикарпаття, Поділля та Волині в першій половині I тис. н. е.

Об'єктом дослідження є населення першої половини I тис. н. е. на території Західної Волині та Західного Поділля в контексті його культурного й історичного розвитку.

Предмет дослідження – матеріальна та духовна культура різноетнічних племен, шляхи розселення, специфіка поселенських структур і поховальних пам'яток, вплив провінційно-римського світу на життя та господарство населення окресленої території.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період першої половини I тис. н. е. Нижня межа визначена рубежем нашої ери – початком I ст., коли в західних районах Волині та Поділля виникають пам'ятки пшеворської, липицької та пізньої фази зарубинецької культур. Верхня – припадає на кінець IV – V ст. й обумовлена занепадом поліетнічної черняхівської культури та виходом на історичну арену нових племен періоду «Великого переселення народів», зокрема етнічно сформованих слов'янських культур.

Територіальні межі роботи охоплюють західні райони Волині та Поділля – території, на яких у першій половині I тис. н. е. проходили важливі культурно-історичні процеси, пов'язані з переміщенням і проживанням різноетнічного населення пшеворської, зарубинецької, липицької, вельбарської та черняхівської культур. Наявність тут сухопутних (Волинська і Подільська височини) та річкових (Західний Буг, Стир, Іква, Горинь, Дністер) шляхів впливали на напрямки міграцій північних (балтських, германських) племен у Північне Причорномор'я та Нижнє Подунав'я, сприяли поширенню в середовищі місцевої людності провінційно-римських впливів тощо.

Методологічні засади роботи ґрунтуються на принципах системності, об'єктивності та історизму. Використані як загальнонаукові (історичного аналізу і синтезу, індукції, дедукції), так і спеціальнонаукові методи пізнання (порівняльно-типологічний, етноархеологічний, матеріалознавчий, історичних аналогій, кореляційний, ретроспективний, картографічний тощо). У процесі польових досліджень застосовані археологічні методи: стратиграфічний, планіграфічний, описовий.

Наукова новизна. У дисертації *уперше*:

- у науковий обіг введено нові матеріали, отримані автором у наслідок вивчення пам'яток липицької, пшеворської та вельбарської культур у басейнах верхніх течій рік Іква, Стир і Серет на пограниччі Західного Поділля та Малого Полісся;

- проведено розкопки і дано попередню історико-культурну інтерпретацію важливої археологічної пам'ятки – могильника Карів-I у басейні Західного Бугу із західнобалтськими, германськими та вєнедськими культурними елементами;

- доведено присутність на території Вороняцького горбогір'я Подільської височини пам'яток вельбарської культури, синхронних зі старожитностями готського походження Західної Волині;

- територію Волино-Подільського пограниччя визначено важливою контактною зоною між германським і слов'янським населенням другої чверті I тис. н. е.

Уточнено та доповнено:

- характер історичної та етнокультурної ситуації, що склалася на території Західної Волині та Західного Поділля в період римського часу;

- присутність сарматських елементів на пам'ятках пізньоримського часу

Західного Поділля, а територію колишнього степу «Панталиха» визначено як можливий район кочовищ сарматських номадів;

– проблему відсутності поховальних пам'яток у Верхньодністерському варіанті черняхівської культури.

Набули подальшого розвитку:

– проблеми заселення та історичної еволюції людності пізньозарубинецької, пшеворської, липицької, зубрицької, вельбарської та черняхівської культур на території західних районів Волині та Поділля;

– напрямки міграцій східногерманських племен через територію сучасної Західної України у Північне Причорномор'я;

– проблеми культурного впливу провінційно-римського світу на матеріальний і духовний розвиток населення першої половини I тис. н. е. Східного Прикарпаття, Поділля та Волині.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані в подальшому вивченні етногенезу слов'янського, східногерманського та інших синхронних народів першої половини I тис. н. е.; підготовці нових наукових розвідок і розробок з археології римського часу; з навчальною метою для розробки нормативних і спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, підготовки лекцій і методичних посібників з археології та давньої історії України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданні кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, а також на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «На пограниччі культур та етносів: взаємодії як спосіб комунікації та еволюції» (Винники, Україна, 2018), «Археологія заходу України (до 100-річчя Олександра Черниша)» (Львів, Україна, 2018), «Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne» (Лодзь, Польща, 2017), «Movement and stabilization. Przeworsk culture in the upper Tisa River Basin in the Roman Period» (Сянок, Польща, 2017), «Етнокультурний та історичний розвиток слов'янських племен у I тис. н. е. (до 90-ліття В. Д. Барана)» (Меджибіж, Україна, 2017), «Міграції та інновації: у пошуках первинності ідей, речей і людей» (Винники, Україна, 2017), «Археологія заходу України (до 125-річчя Ярослава Пастернака)» (Львів, Україна, 2016), «Освоєння простору: житло, поселення, регіон» (Винники, Україна, 2016), «XXXI Rzeszowska Konferencja Archeologiczna: badania archeologiczne na terenie południowo-wschodniej Polski, zachodniej Ukrainy i północnej Słowacji» (Жешів, Польща, 2015 р.), «Етнокультурні процеси на півдні Східної Європи у I тис. н. е.» (Меджибіж, Україна, 2015) та ін.; міжнародних наукових семінарах «Сmentarzysko z okresu wpływów rzymskich Kariv-I w Pobużu Zachodnim: wyniki badań z lat 2017-2018» (Інститут археології Лодзького університету, м. Лодзь, Польща, 2019), «Das «Fürstengrab» von Kariv, obl. Lwiw, und die römischen Bronzekessel mit Suebenkopffattaschen» (Römisch-Germanische Kommission, м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина, 2018), «Сmentarzysko z okresu wpływów rzymskich Kariv-I w Pobóżu» (Інститут археології Варшавського університету, м. Варшава, Польща,

2018) та ін.

Публікації. Основні результати дослідження викладені у монографічній праці, загальним обсягом 45,8 др. арк., і 36 публікаціях, з яких – 25 в українських та міжнародних наукових виданнях.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійних напрацювань, значна частина яких отримана автором в результаті багатолітніх досліджень пам'яток липицької, пшеворської та вельбарської культур у верхів'ях рік Іква, Стир, Серет і Західний Буг (Попівці-IV, Дудин-II, Накваша-I, Малинище-I, Суховоля-I, IV, VII, Броди-I, Карів-I). У працях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача становить 50 і більше процентів. Він полягає у введенні в обіг результатів власних розкопок поселення римського часу Малинище-I (Онищук Я., Ляска В., Вітвіцька Г., 2011); у частковому опрацюванні матеріалів і підготовці до друку ілюстрацій скарбу римських монет з околиць с. Почапи Золочівського р-ну Львівської області (Пивоваров С., Онищук Я., 2009); у культурній інтерпретації, описі, виготовленні ілюстрацій знахідок з околиць м. Ізяслав на Хмельниччині (Конопля В., Онищук Я., Федотов В., 2003); у науковому керівництві темою, підготовці до друку інформації про поширення кістяних гребенів у культурах першої половини I тис. н. е. (Онищук Я., Прокопів В., 2012).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (806 позицій), додатків (каталог, таблиці, рисунки, фотографії, карти, покажчики). Її загальний обсяг становить 568 с., з яких основного тексту – 404 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, мету та завдання, визначено об'єкт, предмет, наукову новизну, дано географічну та історико-культурну характеристику вищезазначеного регіону.

У розділі 1 **«Історія вивчення, історіографія, методологічні основи дослідження»** подано загальний огляд стану дослідження пам'яток першої половини I тис. н. е. у західних районах Волині та Поділля, проаналізовано основну літературу та методологічні принципи.

У підрозділі 1.1. *«Археологічне вивчення західного регіону Поділля та Волині до Першої світової війни»* проаналізовано історію формування джерельної бази від середини XIX ст. до початку Першої світової війни.

Вивчення пам'яток римського часу на території Західної Волині та Поділля перед Першою світовою війною пройшло складний шлях від збиральництва та колекціонування до системного опрацювання й аналізу знайденого матеріалу. Значним внеском у розвиток археології цього часу було наукова інтерпретація та узагальнення отриманих під час розкопок результатів, а також перші спроби осмислення характеру етнокультурних процесів, що відбувались на вказаній території у першій половині I тис. н. е. Початки наукового дослідження пам'яток старовини на території Галичини пов'язують з виникненням археологічних осередків при Краківському науковому товаристві (Археологічний музей і Археологічна комісія), діяльністю Краківського та

Львівського університетів, виникненням у Львові Інституту Оссолінських, Крайового археологічного товариства, Ставропігійського Інституту, Наукового товариства ім. Т. Шевченка та ін. Навколо цих інституцій консолідувалися відомі дослідники галицької старовини І. Коперніцький, В. Деметрикевич, Г. Оссовський, І. Шараневич, А. Петрушевич, К. Гадачек, А. Шнайдер та багато інших. З їхньої ініціативи були проведені розкопки могильників і поховань у Верхній Липиці (І. Коперніцький), Увислі, Мишкові (Г. Оссовський), Теревовлі, Підгайчиках Юстинових (В. Деметрикевич), Псарах (К. Гадачек), поселення в Неслухові (К. Гадачек) тощо.

В археологічному вивченні Волині відіграв значну роль професор Київського університету Володимир Антонович. Він, за словами Михайла Грушевського, «став справжнім засновником української археології та знайшов у цій сфері багато співробітників і продовжувачів». Заслугою В. Антоновича було проведення у 1899 р. в Києві XI археологічного з'їзду, робота якого базувалася на вивченні волинських старожитностей. На з'їзді він представив свою багатолітню працю – «Археологічну карту Волинської губернії», в якій за географічним принципом подав опис городищ, могильників, монетних і речових скарбів з 1105 населених пунктів. Подібне напрацювання з історії та краєзнавства Поділля репрезентував також священник Юхим Сіцінський. У його «Археологічній карті Подільської губернії», на основі друкованих джерел, інформації волосних управлінь, свідчень місцевого населення, священників, а також власних розвідок, було описано і нанесено на карту близько 300 курганів, 316 городищ, 60 селищ та інших пам'яток.

Однак, дослідження цього часу здебільшого мали загальний характер і тісно перепліталися з краєзнавством. Серед професійних дослідників особливе зацікавлення викликали розкопки курганів, городищ, залишків архітектурних пам'яток доби Київської Русі, які давали можливість з мінімальними затратами отримати цікавий і результативний матеріал.

У підрозділі 1.2. «Дослідження краю в міжвоєнний час і період Другої світової війни» охарактеризовано стан нагромадження та вивчення археологічних джерел на досліджуваній території в періоди Другої Речі Посполитої та нацистської окупації. У цей час спостерігається процес переходу від аматорсько-краєзнавчого до професійно-наукового рівня дослідження пам'яток старовини. Він позначився використанням відповідних методик і правил проведення розкопок, системи фіксації та опису знайдених матеріалів, а також публікації отриманих результатів. Однією із сенсаційних знахідок кін. 1920-х рр. був монетно-речовий скарб, випадково відкритий під час спорудження залізничної станції с. Борочиче теперішнього Горохівського р-ну Волинської області. Тоді ж О. Кандиба, виявив залишки кремаційного поховання і фрагменти кераміки «культури готів» у с. Ланівці Борщівського повіту на Тернопільщині (ур. «Замчисько»).

Дослідження поселень і могильників пізньолатенського та римського періодів на території Східної Галичини значно поживалося у 1930-х роках. Цьому сприяло створення Львівського доісторичного товариства, яке на певний час згуртувало навколо себе фахівців-археологів. Було проведено розвідки і

розкопки поселень в Новосілці Костюковій, Голіградах, Зозулинцях, Берем'янах, між Максимівкою та Чагарами Збаразькими (М. Смішко, Т. Сулімірський, К. Мичковський), могильників у Гриневі (М. Смішко, Т. Сулімірський), Колоколині (Т. Сулімірський) та ін. Результати досліджень опубліковано в низці праць, у тому числі в монографії М. Смішка «Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej» (1932).

У 1930-х рр. активізуються дослідження на території Західної Волині. Значну роботу з пошуку, фіксації, опису, картографування археологічних пам'яток різних періодів провів О. Цинкаловський. Він зібрав і записав інформацію про знахідку римської амфори з Володимира (зараз – м. Володимир-Волинський), срібної та золотої монет імператорського періоду з Бискупич Шляхетських та Вигаданівки, матеріалів доби неоліту, латенського та римського періодів з випадково відкритого поселення біля с. Зимне Володимир-Волинського р-ну (ур. «Перевіз») та ін. Велике значення мало відкриття у 1936 р. інгумаційного захоронення з багатим супровідним матеріалом (глиняний, бронзовий і скляний посуд, два скляні гральні жетони, срібні шпори, підв'язна фібула, ніж) між селами Рудка і Рудочка Мала Кременецького повіту. На думку О. Цинкаловського об'єкт походив з часів «Великого переселення народів» і був залишений готами. Цим самим часом датовано могильник у Дерев'яному, дослідження якого провели у 1935 р. З. Леский, а у 1938 р. – Т. Рейман. У 1937–1938 рр. І. Свешніков відкрив і описав нові пам'ятки римського часу біля сіл Хотин, Полуничне і Коритне.

Певним недоліком археологічних досліджень міжвоєнного періоду було проведення переважно розвідкових робіт, розкопок невеликими площами, не точне або надто загальне датування пам'яток, зарахування до того чи іншого періоду матеріалів різних культурних горизонтів, а також недооцінювання важливості керамічного матеріалу для визначення культурної приналежності та хронології об'єктів.

У підрозділі 1.3. «Археологічні дослідження повоєнного часу та за доби незалежності України» висвітлено стан вивчення старожитностей першої половини I тис. н. е. у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Найбільшою проблемою перших повоєнних років став брак спеціалістів-археологів. Батьківщину покинула частина українських вчених: Я. Пастернак, Л. Чикаленко, В. Козловська, Ю. Полянський, Ю. Шумовський. За участь в Організації Українських націоналістів був ув'язнений нацистами і загинув у концентраційному таборі Заксенхаузен О. Кандиба. У 1944 році за націоналістичні переконання засуджено на 10 років М. Клапчука. Більшість польських науковців були репресовані або виїхали до Польщі. Для відновлення наукового потенціалу до Львова скеровано фахівців з Київського Інституту археології АН УРСР. Їхнє завдання полягало не тільки у проведенні подальших археологічних досліджень у Західних областях УРСР, а й впровадженні теорії «марксизму-ленінізму» у вивчення давнього історичного минулого краю.

У другій половині 1940-х років археологічні дослідження на території Західної Волині та Поділля відновлюються. Зокрема, експедиція Львівського відділу Інституту археології АН УРСР під керівництвом М. Ю. Смішка

продовжує розкопки поселень в Неслухові, Залісках на Львівщині, а також у Мирогощі та Костянці на Рівненщині.

У 1950-х роках вивчення пам'яток римського часу стає більш інтенсивним. На деяких поселеннях і могильниках здійснюються стаціонарні розкопки великими площами. М. Ю. Смішко та О. О. Ратич у складі Ранньослов'янського загону Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР досліджують поселення культури полів поховань у с. Сухостав на Тернопільщині, І. К. Свешніков – могильників у Звенигороді (ур. «Гоева гора», «Загумінки») та Болотні Перемишлянського р-ну Львівської області. На думку останнього, знайдені у Звенигороді захоронення належали до липицької культури, а нехарактерний для її носіїв звичай покладати у могилу зброю він пояснював пшеворськими впливами. У 1955 році експедиція відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові під керівництвом М. Ю. Смішка провела розкопки зарубинецького могильника в с. Могиляни на Рівненщині. Дослідження пам'ятки продовжено у 1970 р. К. В. Каспаровою на чолі Поліського загону експедиції Ленінградського Державного Ермітажу. Тоді ж здійснено розкопки біритуального некрополя пізньоримського часу в ур. «Хмільник».

1960-ті рр. відзначилися масштабними роботами на селищах черняхівської культури біля сс. Черепин Пустомитівського р-ну, Ріпнів і Ракобовти Буського р-ну на Львівщині, а також Дем'янова і Бовшева Галицького р-ну Івано-Франківської області. Дослідження проводилися експедиціями Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом В. Д. Барана. Отримані результати опубліковано в низці статей, а також монографії «Черняхівська культура (за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу)» (1981). У них В. Д. Баран обґрунтовує висновок, що названі пам'ятки належали до локальної Верхньодністерської групи черняхівської культури, поширеної у верхів'ях Західного Бугу і Дністра.

На території Західної Волині велике значення мали розкопки могильників вельбарської культури у селах Дитиничі (І. К. Свешніков), Баїв-I (В. П. Петров) і Баїв-II (Д. Н. Козак), поселень біля сіл Уїздці (ур. «Застав'я»), Замлиння (ур. «Замлиння»), Глинськ (ур. «Біля теплиці»), Острів (ур. «Кропилівка»), Береги (ур. «Підхвороща»), Кургани (ур. «Рисове»), Городок (ур. «Клем'янтів»), Зозів (ур. «Придатки»), Іванівка (ур. «Біля Криничок») та ін.

У 1960-1980-х рр. вивчаються могильники черняхівської культури на Тернопільському плато біля сс. Чеснівський Раковець (І. С. Винокур, О. А. Гей, В. І. Івановський), Чернелів-Руський, Токи, Біла, Романівці, Великі Бірки (І. П. Герета), Романове Село (Б. С. Строць). У межах Гологірського горбогір'я і Давидівського плато проводяться розкопки липицьких селищ у Ремезівцях (В. Д. Баран, В. М. Цигилик), Вороняках, Майдані Гологірському, Водниках (зараз – Відники), Липівцях, могильника в Болотні (В. М. Цигилик).

Вагомим для вивчення етнічної ситуації пізньоримського часу на теренах Західного Поділля стало відкриття і дослідження сарматських поховань біля с. Буряківка і смт. Товсте (Ю. М. Малєєв). Знайдені матеріали дали підстави зарахувати їх до локальної групи сарматських (можливо роксоланських)

могильників Середньодністрянського лісостепового району.

Вивчення етнокультурних процесів першої половини I тис. н. е. належало до галузі наукових інтересів Д. Н. Козака. У 1970-2000-х рр. він провів розкопки пам'яток ранньо- та пізньоримського періодів як на території Верхнього Подністер'я (поселення в Підберізцях, Чижках, Зубрі, Пасіках Зубрицьких, Сокільниках, Підбірцях; могильники в Гриневі та Звенигороді (ур. «Садиба Великача»), так і Західної Волині (Гірка Полонка, Загаї, Боратин, Линів, Городок, Хрінники та ін.). Зокрема, на поселенні Хрінники-I виявлено 5 груп житлово-господарських комплексів зубрицької та велику кількість житлових (в тому числі наземних споруд типу «Stallhaus»), господарських будівель, ям-підвалів, жертovníк вельбарської культур. З огляду на інтенсивність забудови і густоту знахідок Д. Н. Козак припустив, що Хрінниківське селище готів виникло в кін. II ст. і проіснувало до поч. V ст. н. е.

На Західному Поділлі у 1990–2000-х рр. експедиції під керівництвом Б. С. Строцена проводять розкопки пам'яток пізньоримського часу біля с. Кобилля (ур. «За Рудкою») і Малашівці (ур. «Ставки») Тернопільської обл. На поселенні в Кобиллі було розкрито близько 1000 кв. м площі, виявлено 4 наземні житла, декілька вогнищ і печей за межами будівель, господарську споруду, майстерню з обробки металу і дві ями. Автор вважає, що знайдені об'єкти і матеріали належать до вельбарської та черняхівської культур, а значна площа пам'ятки засвідчує її високий адміністративний статус (племінний центр).

Археологічне дослідження старожитностей першої половини I тис. н. е. у західних районах Волині та Поділля активізувалося з утворенням у Львові Державного наукового малого підприємства «Рятівна археологічна служба» (зараз НДЦ (науково-дослідний центр) «РАС» ІУ НАН України), а також структур «Охоронної археологічної служби» Інституту археології НАН України у Києві: ДП «Подільська археологія» (м. Тернопіль), ДП «Рівненська старовина» (м. Рівне), ДП «Волинські старожитності» (м. Луцьк) та ін. Їхньою заслугою стало відкриття нових пам'яток, здійснення розкопок на місцях житлового та господарського будівництва, проведення наукової археологічної експертизи проектів землевідводів тощо. Експедиціями РАС та ОАС виконано дослідження багатьох поселень та могильників пізньоримського часу на території Західної Волині та Поділля. Важливі результати отримано під час розкопок пам'яток Гряда-I-II, Стоділки-I, Йосипівка-I-III, Запитів-IV на Львівщині, Очеретне-II, Заліщики-III, Мильне-V на Тернопільщині та ін. На поселенні вельбарської культури Йосипівка-III відкрито більше ста різноманітних об'єктів: залишки кількох напівземлянкових жител, господарські споруди наземного і заглибленого типу, вогнища, майстерні, колодязі, елементи огорожі окремих господарств, а також зібрано колекцію ліпної та кружальної кераміки.

На місцях діяльності ВО «Сірка» (Яворівський р-н), трасах магістральних нафто- і газопроводів, а також з метою проведення навчальних студентських практик, здійснює археологічні дослідження Львівський національний університет імені Івана Франка. Експедиціями Інституту археології, Науково-

дослідної лабораторії (НДЛ-81) та кафедри археології цього навчального закладу зроблено розкопки різночасових пам'яток у м. Буськ і його околицях (П. М. Довгань, Н. Я. Стеблій), поселень римського часу Ріпнів-II (Н. Я. Стеблій), Стрілки-I-II, Свірж, Тарасівка (В. М. Цигилик), Суховоля-I, IV, VII, Дудин-II, Накваша-I, Малинище-I, Броди-I (Я. І. Онищук), поселення і могильника липицької культури біля с. Ганачівка (Р. Я. Берест) та ін. З 2017 р. силами КЗ «Історико-краєзнавчий музей» (м. Винники) і кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки ЛНУ ім. І. Франка відбуваються роботи на кремаційному могильнику Карів-I Сокальського р-ну – важливої полікультурної пам'ятки періоду Маркоманських війн (др. пол. II ст. н. е.).

Отже, в результаті багатолітніх досліджень на західних територіях Волині та Поділля відкрито нові поселення та могильники липицької, пшеворської, зубрицької, вельбарської та черняхівської культур, нагромаджено та введено в науковий обіг значну джерельну базу матеріалів, отримано важливі результати у вивченні проблем взаємодій, міграцій, етнічного складу, характеру поселенських структур, поховальної обрядовості, суспільного, соціального та культурного розвитку населення першої половини I тис. н. е.

У підрозділі 1.4. «*Історіографія проблеми*» подано загальний огляд літератури і теоретичних проблем етнокультурної історії Західного Поділля та Волині досліджуваного періоду. У 1932 р. М. Ю. Смішко в монографії «*Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*» порушив питання походження, території поширення, хронології та історичної долі липицької культури. Її носіями він вважав землеробське населення гето-дакійського походження, яке в процесі міграції з території Румунії заселило райони Верхнього Подністер'я. Цієї ж думки дотримувався І. К. Свешніков. Проводячи дослідження могильника у Звенигороді (ур. «Гоева гора») вчений вважав, що відкриті там поховання належать до липицької культури з певними пшеворськими впливами. В. М. Цигилик, не заперечуючи можливість появи у Верхньому Подністер'ї уже сформованої липицької культури, вказував на змішаний характер її матеріальних комплексів. Він зазначав, що поселення в Стрілках, Ремезівцях, Майдані-Гологірському, Відниках, Липівцях та ін. мають липицько-пшеворсько-зарубинецькі риси, а тому їх доцільно об'єднати у Гологірську групу пам'яток перших століть нашої ери.

Проблемі походження липицької культури Верхнього Подністер'я присвятив низку праць Д. Н. Козак. Учений піддав критиці правомірність виділення липицької культури взагалі. Своє припущення він обґрунтовував подібністю її старожитностей до матеріалів дакійських пам'яток Румунії. Автор наголошував на доцільності виділення на їх основі «липицької групи дакійської культури», яка б представляла характерний культурно-етнічний тип пам'яток, що сформувалися в контактній зоні.

Походження, етнічний склад липицьких племен, культурну приналежність і хронологію могильників «Звенигородської групи» (ур. «Гоева гора», «Загумінки») вивчала Л. В. Вакуленко. На її думку відкриті на цих некрополях поховання є різночасовими. Зокрема, до ранньоримського часу слід відносити усі кремаційні могили та інгумації північної орієнтації. Натомість безінвентарні

«західні» тілопокладення належать до XI-XIII ст. Сама ж липицька культура не була принесена на територію Східного Прикарпаття в готовому вигляді, а виникла в результаті дакійсько-пшеворської інтеграції.

Узагальненням багаторічного вивчення черняхівських пам'яток у Верхньому Подністер'ї та Західному Побужжі стала праця В. Д. Барана «Черняхівська культура (за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу)» (1981), в якій автор проаналізував особливості розвитку населення цієї території в другій чверті I тис. н. е., порушив питання його походження, локальних відмінностей, етнічної приналежності тощо. На підставі порівняльного аналізу виявлених матеріалів дослідник виділив Верхньодністерську локальну групу черняхівської культури і зробив висновок, що на її основі виникли слов'янські старожитності третьої чверті I тис. н. е. (культура «Прага-Корчак»).

Етнокультурна ситуація першої половини I тис. н. е. на просторах Західної Волині та Західного Поділля була предметом дослідження І. С. Винокура. У низці праць автор наголошував, що в цьому регіоні, внаслідок активних взаємовпливів зарубинецького та східнопшеворського населення, проходило формування підоснов поліетнічної черняхівської культури. Залежно від території, участь у її створенні брали різні за етнічним походженням племена: в лісостеповій зоні – зарубинецькі, східнопшеворські, гето-фракійські; у Північному Причорномор'ї – пізньоскіфські та сарматські. На його думку, наявність на Волині та Поділлі вельбарських пам'яток є лише свідченням спорадичного просування окремих груп германської людності на територію черняхівських племен Лісостепу.

Натомість Ю. В. Кухаренко Західну Волинь відносив до зони поширення волинської групи полів поховань, розуміючи під цією назвою людність гето-гепідського походження. Дослідник бачив волинські пам'ятки сполучною ланкою двох культур: нижньовісленської та черняхівської. Остання ж виникла після приходу готів у Північне Причорномор'я, тому близька до групи мазовецько-волинських старожитностей.

Подібних поглядів, щодо домінуючої ролі східногерманського населення в утворенні черняхівської культури, дотримується Б. В. Магомедов. Він вважає, що її формування відбулося у період т. зв. «Скіфських» («Готських») війн, в яких провідну роль відіграли племена готів.

Проблеми етнічної історії Поділля і Волині були реперними у дослідженнях Д. Н. Козака. В процесі розкопок пшеворських і зубрицьких поселень зроблено висновок, що Верхньодністерський варіант черняхівської культури є одним з етапів поступального розвитку зубрицьких (венедських) племен.

Значну увагу Волино-Подільському пограниччю, як контактній зоні різноетнічних племен, приділяв В. М. Войнаровський. Він зазначав, що у другій чверті I тис. н. е., коли готські племена рухнулися через Волинь та Поділля до границь провінційно-римського світу, між германцями і слов'янами в Західному Побужжі та Північному Розточчі існувала умовна «нейтральна» зона, яка розділяла вельбарські та черняхівські території.

Черняхівська культура Західного Поділля є предметом досліджень Б. С. Строценя. Він вважає, що у другій чверті I тис. н. е. цю територію населяли дві етнічні групи: автохтонна – слов'янська та прийшла – германська. Це призвело до виникнення в районі Середнього Подністер'я германо-слов'янської контактної зони.

Отже, історія дослідження пам'яток першої половини I тис. н. е. Західного Поділля та Волині охоплює тривалий період часу. Проведено вивчення старожитностей різних археологічних культур, зроблено висновки щодо їхньої етнічної інтерпретації, розвитку, взаємозв'язків та історичної долі, нагромаджено та систематизовано джерельний матеріал.

У підрозділі 1.5. «*Методика дослідження*» обґрунтовано методи і методологію, які були використані під час підготовки роботи.

Принципи історизму та наукової об'єктивності дали змогу виділити стадії розвитку історичних процесів на території Західної Волині та Поділля у першій половині I тис. н. е., простежити динаміку їхніх закономірностей, виявити специфічні риси, особливості явищ і подій, а також визначити спільні й відмінні елементи матеріальної та духовної культури місцевого населення.

Для характеристики основних категорій пам'яток, процесів заселення, виникнення поселенських структур, особливостей планування і топографії селищ, характеру поховальних об'єктів, рухомого матеріалу тощо використано статистичний метод опрацювання даних.

Важливе значення для вирішення поставлених у дисертації проблем мають спеціальні наукові методи. До них належать порівняльно-типологічний, стратиграфічний, етно-археологічний, матеріалознавчого аналізу і т. д. За допомогою порівняльно-типологічного методу виведено закономірності розвитку керамічного виробництва пшеворської, липицької, вельбарської, черняхівської та інших культур, визначено їхні морфологічні й технологічні відмінності, а також еволюційні ряди, побудовані на факторах історичного розвитку цих спільнот. Систематизація та класифікація предметів матеріальної культури дали змогу простежити як традиційні, властиві для певного племінного середовища, так і запозичені (чужорідні) елементи. Їх взаємопроникнення формувало змішані комплекси, які, насамперед, характерні для контактних зон або засвідчують інтеграційні процеси населення суміжних територій (наприклад липицька, зубрицька, черняхівська культури).

Для встановлення абсолютної хронології пам'яток та археологічних матеріалів значну роль відіграють природничі й точні науки, які, завдяки сучасним технологіям, дають не тільки можливість кращого датування артефактів (дендрохронологія, радіокарбонівий метод), а й проведення матеріалознавчого аналізу. Вагоме місце у дослідженні різноманітних об'єктів як за призначенням, так і за структурою, посідають методи електронної мікроскопії. У дисертаційній роботі для визначення хімічного складу металу деяких предметів (прикрас, бронзового посуду) з поселень вельбарсько-черняхівського типу Дудин-II і Броди-I, а також могильника другої половини II ст. н. е. Карів-I використано скануючий електронний мікроскоп РЕММА-102-02 у режимі мікрозонд (рентгеноспектральний мікроаналіз).

На вирішення наукових завдань позитивно впливають міждисциплінарні зв'язки, зокрема залучення фахівців із суміжних дисциплін і професій: антропологів, зоологів, географів, палеокліматологів, палеоботаніків та ін. Зокрема, для характеристики кремаційних поховань та елементів поховальної обрядовості могильника Карів-I проведено антропологічні дослідження (Слободян Т. І.); хімічний аналіз складу ґрунту із заповнення поховальної ями № 5 цієї ж пам'ятки проведено на кафедрі органічної хімії Львівського національного університету імені Івана Франка (Ридчук П. В.); фізико-хімічні дослідження металевих виробів з пам'яток Дудин-II, Малинище-I, Броди-I, Карів-I, а також залізоплавильного шлаку з поселення Броди-I зроблені в Науково-технічному і навчальному центрі низькотемпературних досліджень цього ж університету (Серкіз Р. Я.); визначення тваринних остеологічних залишків з селищ Малинище-I і Броди-I здійснене зоологами кафедри нормальної та патологічної морфології і судової ветеринарії Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького (Тибінка А. М., Зайцев О. О.).

Отже, застосування окреслених методологічних принципів у археологічних дослідженнях дало можливість різнобічно та критично підійти до вирішення проблем, пов'язаних з особливостями суспільного розвитку зазначеного регіону кінця латенського – пізньоримського часів, забезпечивши достовірність отриманих результатів і висновків.

У розділі 2 «**Історична та культурна ситуація на території Західної Волині й Поділля у першій чверті I тис. н. е**» охарактеризовано культурно-історичні процеси, які відбувалися на досліджуваній території в кінці латенського – у ранньоримський час.

У підрозділі 2.1. «*Племена пшеворської культури*» розглянуто особливості поширення та розвитку на досліджуваній території пшеворського населення.

Однією з найбільших спільнот пізньолатенського часу в межиріччі Вісли й Одери була пшеворська культура. У процесі міграції на схід частина її людності заселила Волинську височину та Верхнє Подністер'я. Пшеворське населення проживало на невеликих поселеннях на берегах річок або на мисах біля заплав, у напівземлянкових житлах, хоча іноді трапляються й наземні споруди. Поруч були розташовані господарські будівлі типу комор і ями для збереження припасів.

Населення користувалося переважно ліпним посудом. Кружальна кераміка трапляється нечасто, зазвичай у могильниках. Різномірний асортимент господарських знарядь і предметів побуту (ножі, сокири, тесла, долота, ножиці, фібули, пряжки, окуття поясу тощо) засвідчує розвиток металодобувної, ковальської справи, ливарництва та ін. Частина зазначених виробів могла надходити у пшеворське середовище як імпорт від населення суміжної липицької культури.

Про характер поховального обряду цієї людності можна судити за результатами досліджень могильників у Звенигороді та Гриневі. Вони ґрунтові, захоронення здійснювали переважно за обрядом трупоспалення. Кремаційні залишки зсипали в урну. В середині, поруч або під нею розміщували

поховальні дари: посуд, знаряддя праці, прикраси, зброю. Остання, насамперед мечі та наконечники списів, мають сліди ритуального пошкодження.

Виявлені у могилах предмети озброєння і спорядження вершника (мечі, наконечники списів, умбони щитів, шпори тощо) свідчать про наявність у складі пшеворського суспільства професійних воїнів, а отже, певної військової організації. З цього випливає, що у першій чверті I тис. н. е. вже існували мілітарні формування, які виконували різного роду військові функції: від охорони власних територій від набігів ворога до далеких походів на римський лімес.

Матеріали досліджень пам'яток пшеворської культури засвідчують землеробський характер господарства цього населення. Значну роль відіграло тваринництво та ремісництво. Залежно від потреби у додатковому продукті харчування, мисливство та рибальство використовували більшою чи меншою мірою.

Проблема етнічної приналежності пшеворського населення до кінця не з'ясована. Більшість дослідників, зважаючи на його генетичний зв'язок з германською людністю латенського часу Північної Ютландії, ототожнює пшеворців із згадуваними в джерелах племенами вандалів. Радянські та українські археологи (М. Ю. Смішко, Ю. В. Кухаренко, І. П. Русанова, І. С. Винокур, В. Д. Баран, Д. Н. Козак та інші), а також окремі представники старшої генерації польських учених (Л. Козловський, С. Носек, Ю. Марціняк, К. Яжджевський, Ю. Костжевський) вважали пшеворську культуру «венедською», або допускали існування серед її носіїв як германського, так і слов'янського етнічних елементів. Д. Н. Козак на основі зіставлення даних археології та письмових джерел дійшов висновку, що східна частина пшеворської культури, племена якої у пізньолатенський час проживали на території Люблінщини, Західної Волині та Верхнього Подністер'я, представляла собою велику слов'янську, певною мірою германізовану етнічну групу, сформовану на базі поморсько-підкльошової культури. На нашу думку етнокультурна ситуація, яка склалася в цьому регіоні на рубежі нашої ери, дозволяє прийняти це твердження. Наприклад, римський історик Корнелій Тацит, який добре знав територію проживання, звичаї та побут стародавніх германців, вирізняє венедів із їхньої загальної маси, хоча й припускає, що вони могли бути якоюсь мірою із ними споріднені.

У підрозділі 2.2. *«Культурно-історична інтерпретація пам'ятки Карів-I»* описано результати дослідження пам'ятки періоду Маркоманських війн – могильника Карів-I у Західному Побужжі, подано її попередню етнокультурну інтерпретацію.

Могильник Карів-I розташований на околиці с. Карів Сокальського р-ну Львівської області, на березі р. Солокії (басейн Західного Бугу). На даний час там відкрито 9 чоловічих, жіночих і дитячих кремаційних могил, з яких виділяється «князівське» поховання з багатим супровідним матеріалом (пох. № 2). Воно характеризується наявністю римських імпортів, в тому числі бронзового казана типу Eggers-14, використаного як поховальна урна. Посудина декорована трьома кронштейнами-атташами для підвішування,

оформленими у вигляді погрудь бородатих чоловіків із заплетеним у т. зв. «nodus Suebicus» («свебський вузол») волоссям. Їх носили описані К. Тацітом германські племена, які належали до свебського культурного кола і проживали на початку нашої ери у межиріччі Вісли та Одери. На сьогодні бронзовий казан з Карова має дві аналогії в «князівських» похованнях у Мушові на Моравії (Чехія) і Чарнувку на польському Помор'ї.

На основі проведених досліджень можна стверджувати різноманітність елементів поховальної обрядовості, якої дотримувалося населення, що його залишило. Вони проявляються як у характері облаштування могил, так і в проведенні ритуальних дій. Особливості пам'ятки (безкурбанний і тілопальний вид захоронень, окремі типи кераміки, наявність ритуально пошкодженої зброї, елементів спорядження вершників (шпори) та ін.) споріднюють її з населенням пшеворського культурного кола. Водночас, присутність у поховальних комплексах кісток коня (череп з поховання № 1), багатой кінської зброї (вуздечки типу «Vimose»), окремих типів поховального інвентаря (кераміки, кінцевиків ременів з «ажурними» трикутними вирізами, прикрас тощо) є характерною рисою західнобалтських народів, зокрема носіїв богачевської та самбійсько-натангійської культур. Наявність у похованні № 2 бронзового казана-урни з антропоморфними атташами і значної кількості імпортованих вказує на зв'язок його людності з германськими племенами свебського походження. І, нарешті, наявність у похованнях № 1 і № 7 ліпних посудин, орнаментованих косими насічками по краю вінець, говорить про присутність також «венедського» культурного компоненту, властивого для пізньозарубинецької та зубрицької культур. Знайдені на могильнику Карів-I матеріали (фібули, амфори, скляний посуд тощо) є важливими хронологічними індикаторами і датують його другою половиною II ст. н. е. (фаза B2/C1 за центрально-європейською періодизацією).

На даному етапі дослідження важко пояснити причини появи в басейні Західного Бугу в цей час населення із змішаними етнічними та культурними елементами. Ймовірно, вони пов'язані з військовими подіями на Середньому Дунаї, які увійшли в історію за назвою «Маркоманські війни» (166–180 рр.). У боротьбу з Римом були втягнуті не тільки «дунайські» племена квадів і маркоманів, а й досить віддалена («північна») людність Європейського Барбарікуму. Можливо могильник у Карові виник під час або на фінальному етапі цих війн у результаті переміщення з Середнього Подунав'я групи змішаного (полікультурного) населення у більш спокійні північні райони.

У підрозділі 2.3. «Племена липицької культури» охарактеризовано походження, територію поширення, матеріальну і духовну культуру липицького населення.

Міграційні процеси ранньоримського періоду позначилися переселенням у Середнє та Верхнє Подністер'я частини дакійського (гето-дакійського) етносу з території сучасної Румунії. Прийшли племена утворили своєрідну культуру, названу від могильника у Верхній Липиці – липицькою. Донедавна вважалося, що її пам'ятки злокалізовані, головню, на Давидівському і Гологірському кряжах. Однак, результати досліджень поселення Попівці-IV у верхів'ях р.

Ікви, а також матеріали з території Західного Поділля (Голігради, Блещанка, Заліщики) дають підстави припускати, що дакійська людність спорадично заселяла майже весь простір від Гологоро-Кременецького кряжу на півночі до Середнього Дністра на півдні.

Найкраще вивченими пам'ятками цього часу є поселення у Верхній Липиці, Залісках, Черепині, Ремезівцях, Липівцях, Відниках, могильники у Верхній Липиці, Болотні, Звенигороді, а також окремі поховання у Колоколині та Чижикові. Липицька людність здебільшого проживала в заглиблених (землянках і напівземлянках), рідше – у наземних житлах. Поблизу виявлено комори, хліви для худоби, ями та інші господарські будівлі.

На основі досліджень некрополів у Верхній Липиці, Звенигороді, Болотні з'ясовано, що її носії дотримувалися обряду трупоспалення з наступним захороненням в урнах або ямах. У меншій кількості відомо тілопокладення північної орієнтації, які, можливо, є іноетнічним впливом. Покійників хоронили на ґрунтових могильниках.

Порівняно значний культурний шар на поселеннях, характер господарських споруд (комори, ями для зберігання зерна), а також знаряддя праці, в тому числі наральник з Майдану Гологірського, свідчать про осілий землеробський характер липицької економіки. Значну роль відігравало домашнє тваринництво. З галузей ремісничого характеру треба назвати ліпне гончарство, залізоплавильне ремесло, ковальство. На взаємовідносини населення Верхнього і Середнього Подністер'я з провінційно-римським світом, насамперед Дакією, вказують запозичення технології та налагодження місцевого виробництва кружальної кераміки, різні імпортні предмети (прикраси, дзеркала, металевий посуд), республіканські монети тощо. Поширення дакійських племен на територіях Верхнього Подністер'я та Західного Поділля відбувалося від поч.-сер. I ст. н. е до рубежу II-III ст. н. е.

У підрозділі 2.4. *«Прип'ятський варіант зарубинецької культури та його роль в історико-культурних процесах західних районів Волині та Поділля»* зроблено аналіз культурно-історичних процесів, пов'язаних з появою на території Західної Волині та Поділлі пізньозарубинецьких племен. Проникнення носіїв цієї культури відбувалося на початку I ст. н. е. з Прип'ятського Полісся. В Західній Волині їхні пам'ятки зафіксовано в Могилянах на Горині та Сапожині у межиріччі Горині й Случі. Ряд поселень та один могильник цієї людності виявлено на Південному Бuzі (Мар'янівка, Носівці, Кочурів, Гнатівка, Бортники, Рахни та ін). На Волино-Подільському пограниччі їхні матеріали представлені окремими знахідками на поселеннях в Ремезівцях, Майдані Гологірському, Вороняках, Липівцях, Попівцях, Сокільниках, Пасіках Зубрицьких. Зарубинці, ймовірно, не створювали окремих поселень, а підселялися невеликими родовими групами на вже існуючі пшеворські та липицькі. Вони проживали в заглиблених у ґрунт житлах (напівземлянках) чотирикутної, рідше овальної форми. До складу господарського комплексу входили ями-підвали і комори. У побуті користувалися ліпною керамікою кухонного та столового призначення: горщиками, мисками, кухлями. Знаряддя праці виготовляли із заліза, бронзи,

каменю, дерева, кісток тварин.

Поховальну обрядовість пізньозарубинецького населення на досліджуваній території можна простежити на прикладі вищезгаданого некрополя в Могилянах. На пам'ятці відкрито 7 поховань, здійснених за обрядом тілоспалення ямного та урнового типів. Очищені від решток вогнища, залишки кремації розташовувалися у східній частині ями, а в західній – лежав супровідний матеріал. До комплексу поховального інвентарю входили горщик, миска, кухлик, іноді їх заміняли мініатюрні посудинки, виготовлені за прототипами великих. В одному захороненні виявлено намистину, в іншому – уламок залізного предмета. Загалом, за своїми особливостями похоронна обрядовість пам'ятки є аналогічною до зарубинецьких некрополів з території Прип'ятського Полісся і Середнього Подніпров'я.

У кінці I ст. н. е. пізньозарубинецька людність втрачає чіткі риси своєї самобутності та в симбіозі з пшеворським і липицьким населенням формує зубрицьку культуру.

У підрозділі 2.5. «Населення зубрицької культури» подано характеристику культурного розвитку зубрицького населення. Досліджуваний регіон належав до території, де проходило формування цієї культури. На Західному Поділлі, окрім пшеворського та зарубинецького етнічних компонентів, в її утворенні взяли участь липицькі племена.

Основним типом зубрицьких жител були напівземлянки. У господарстві користувалися, переважно, ліпним посудом. Зрідка трапляється кружальна кераміка провінційно-римського типу, яка потрапила на зубрицькі селища в результаті липицьких впливів.

До ремісничих виробів належать предмети виготовлені з металу, кістки і каменю. Це – знаряддя праці (ножі, тесла, сокира, проколки, голки, лоцила), предмети побуту (фібули, гребені), прикраси. Вони характеризують високий рівень розвитку металургійного, ковальського, ливарного, косторізного та інших ремесел зубрицького населення.

Невивченою залишається проблема поховальної обрядовості. На сьогоднішній час не відкрито жодного могильника зубрицької культури. Навіть якщо припустити, що її носії використовували своєрідний похоронний ритуал, який важко зафіксувати під час археологічних досліджень (напр. розсипання залишків тілоспалення над поверхнею ґрунту чи води), то залишається не зрозумілою причина раптової зміни традиційної обрядовості. Д. Н. Козак припускав, що на це вплинув міграційний фактор, коли в умовах переселення і змішання великих мас людей втрачалися зв'язки з територією предків, місцями перебування їхніх «душ», поступово зникали надії на їхні захисні функції для живих. Це сприяло послабленню культу предків і в кінцевому результаті призвело до втрати давніх традицій хоронити кремаційні залишки померлих у землі.

Зубрицька культура, сформувавшись на основі інтеграції зарубинецького, пшеворського та липицького населення, перейняла характерні риси його економіки та побуту: землеробсько-тваринницький спосіб господарства, ліпне керамічне виробництво, різні види ремесел тощо. У процесі подальшого

розвитку вона переростає в черняхівську локальну групу типу Черепин-Теремці (Верхньодністерський варіант), основу якої складав слов'янський етнічний компонент.

У підрозділі 2.6. «Загальна характеристика господарства населення першої чверті I тис. н. е. на території Західного Поділля та Волині» описано розвиток економіки різноетнічного населення, що проживало на досліджуваній території в ранньоримський час. Характер селищ пшеворської, липицької та зубрицької культур, а також знайдені археологічні матеріали, дають підстави вважати, що основою господарства цього населення було землеробство і тваринництво. Для обробки ґрунту використовували тяглову силу великої рогатої худоби. Застосування рала давало можливість обробляти земельні ділянки силами окремої сім'ї.

Освоюючи для ведення господарства нові площі, широко застосовували техніку підсіки (вогнево-підсічну систему). Визначену ділянку лісу вирубували і випалювали, в результаті чого ґрунт отримував велику кількість попелу, багатого на мінеральні речовини, зокрема калій (поташ). Така земля на перших порах не потребувала додаткового обробки і була придатна для висівання злакових рослин, насамперед проса, прямо в золу.

Відбитки зерен злакових рослин на кераміці та глиняній обмазці з поселень Сокільники, Підберізіці, Підбірці та Чишки у Верхньому Подністер'ї засвідчують, що пшеворське і зубрицьке населення найчастіше вирощувало двозернянку та голозерну карликову пшениці, спельту, голозерний і плівчастий ячмені, жито, просо, бобові (горох, вика ервілія, чина) і технічні (конопля) рослини. Сліди зерен пшениці простежено автором на глиняній обмазці з господарської споруди у Попівцях. У Сокільниках знайдено горщик з обвугленими і прилиплими до стінок зернівками злаків. У Західній Волині відбитки культурних рослин виявлено на посуді з поселень у Гіркій Полонці (пшениця-двозернянка, ячмінь плівчастий, ячмінь голозерний, жито) та Линеві (ячмінь плівчастий, овес). Вивчення палеоботанічних решток дозволило Г. О. Пашкевич зробити висновок, що на зубрицьких селищах найбільше трапляються зернівки проса звичайного. Подібні види злакових рослин культивувало й липицьке населення. На кераміці з могильника в Болотні простежено відбитки зерен проса звичайного, пшениці голозерної, ячменю плівчастого, жита посівного, а також вівса «*Avena sp.*». Такий самий різновид культурних рослин представлений на поселенні в Ремезівцях. У всіх випадках кількісно переважало просо. Ймовірно воно було основним харчовим продуктом землеробського походження, який споживало населення цього часу Північно-Західного Поділля та суміжних територій.

Про значну роль тваринництва в господарському комплексі місцевої людності свідчить багатий остеологічний матеріал. Велика рогата худоба давала передусім м'ясо, молоко та шкури. Її використовували як тяглову робочу силу. Крім того, розводили свиней, овець, коней. Останніх застосовували для верхової їзди, а також для перевезення легких вантажів. Певне значення, як промислу, приділялося рибальству і полюванню на диких тварин: лося, оленя, козулю, кабана, зайця та інших.

Аналізуючи рівень економічного розвитку населення досліджуваної території першої чверті I тис. н. е., варто згадати поширені тут залізодобувне та ковальське ремесла. Отримання кричного металу з місцевих болотних руд та виготовлення знарядь праці із нього відбувалися на околиці поселень. Активно розвивалося ліпне керамічне виробництво, яке мало надомний характер. Липицькі гончарі першими на досліджуваній території почали застосовувати гончарний круг і спеціалізовані двоярусні горни (останні відкриті на поселеннях в Залісках, Липівцях, Ганачівці). Дакійські племена підтримували контакти з провінційно-римським світом, насамперед з провінцією Дакією. Це зумовило їхній вищий рівень соціального та економічного розвитку.

У розділі 3 «Історичні та культурні процеси другої чверті I тис. н. е. на території Західної Волині та Поділля» розглянуто історичну, етнічну та культурну ситуацію, що виникла в західних районах Волині та Поділля у пізньоримський час.

У підрозділі 3.1. «Населення вельбарської культури і проблема заселення регіону» звернено увагу на культурно-історичні процеси, пов'язані з переміщенням з Нижнього Повіслення у Прип'ятське Полісся, Західну Волинь і Поділля численних готських племен і спорідненої із ними східно-германської людності – носіїв вельбарської культури. З середини III ст. н. е. в умовах активних провінційно-римських впливів на просторах сучасної України виникає поліетнічна черняхівська культура. В історіографії існує три головні концепції походження останньої: слов'янський, германський і поліетнічний. Дисертант поділяє думку тих дослідників, які бачать її творцями місцеву (автохтонну) людність різноетнічного походження.

Вважається, що в пізньоримський час територія Західного Поділля належала до зони поширення черняхівської культури, а вельбарські матеріали присутні там у вигляді культурних впливів. Однак, результати дослідження пам'яток пізньоримського часу у верхів'ях рік Іква, Серет, Стир, Горинь і в басейні Гнізної (Дудин-II, Накваша-I, Суховоля-VII, Кобилля, Очеретне-II та ін.) засвідчили існування в межах Вороняцького та Кременецького кряжів змішаних вельбарсько-черняхівських пам'яток. Численні аналогії до знайдених тут матеріалів відомі у вельбарській культурі Західної Волині та Повіслення. Зокрема, на поселеннях виявлено характерні для східних германців глинобитні житла великих розмірів, специфічну ліпну кераміку, предмети господарства і побуту тощо. Водночас на цих самих пам'ятках присутні матеріали черняхівської культури, зокрема кружальна сіроглиняна кераміка. Це явище ми пояснюємо активним проникненням у життя прийшлої людності нових культурних впливів, що надходили з краще розвинутого черняхівського суспільства.

Наявна на сьогодні джерельна база дає можливість припустити у складі черняхівської культури Західного Поділля ще одного етнічного компоненту – сарматського. Культурні елементи цього населення простежено в похованнях із заплечиками на могильниках у Чеснівському Раковці, Чернелеві Руському, Токах, специфічній ліпній кераміці з Чернелева-Руського та ін. Певним свідченням сарматської присутності на території Поділля може бути кам'яна

стела зі сарматськими тамгами, виявлена у 1904 р. на околиці с. Заздрість Тербовлянського р-ну Тернопільської області. В її підніжжі натраплено на кістки двох овець, а також кружальну кераміку, характерну для пізньоримського часу. Важливо, що с. Заздрість розташоване на північному краю давнього степу «Панталіха», який знаходився на території Тернопільщини у межиріччі рік Стрипа та Серет. Припускаємо, що у першій половині I тис. н. е. якась частина сарматів могла облаштувати тут кочовища, позначивши кам'яними стелами з тамгами свої володіння. Тим більше, що сарматську присутність у Середньому Подністер'ї засвідчено рядом могильників перших століть нашої ери (Ленківці, Киселів, Острівець, Буряківка, Товсте). В. С. Драчук вважав, що стовп із Заздрості, як символ влади сарматів над цією територією, поставлено аланами у кінці II – на початку III ст.

Племена готів заселили Волино-Подільське пограниччя не пізніше початку III ст. н. е., а, може, й одночасно із освоєнням ними Західної Волині. Сприятливі для проживання, землеробства і придомного скотарства ґрунти спонукали до заснування тут довготривалих поселень (Кобилля, Дудин-II, Малинище-I та ін.). Ця територія стала своєрідним «плацдармом» для інфільтрації германців у середовище черняхівської культури на Поділлі.

Поселення східних германців-готів характеризуються наявністю як великих наземних дво- трикамерних споруд типу «штальхауз», так і менших за розмірами, заглиблених у материк, жител, господарськими будівлями типу комор, якими-підвалами для збереження припасів тощо. Посуд виготовлено ліпним і кружальним способом. Останній вироблявся за провінційно-римською технологією, запозиченою у племен черняхівської культури. У господарстві та побуті користувалися виробами з металу, дерева, кістки і каменю: ножами, теслами, долотами, різцями, свердлами, лоцилами, проколками, голками, кістяними гребенями й іншими предметами матеріальної культури. Серед прикрас відомі фібули, підвіски, окуття поясів, намистини. Деякі із них належали до предметів імпорту, або були привезені готами з прилімесних територій, наприклад Північного Причорномор'я і Подунав'я.

Важливим джерелом для вивчення духовної культури вельбарського населення є поховальні пам'ятки. Їхні могильники ґрунтові, біригуального характеру. Основним типом захоронень є тілоспалення з покладенням кремаційних залишків у ями. В окремих випадках неочищені від попелу кальциновані кістки зсипали в урни або були накріті урною зверху. Поховальний інвентар складався з кількох посудин, знарядь і прикрас. На значній кількості речей помітні сліди перебування у вогні. Дещо в меншій кількості трапляються тілопокладення. Інгумаційні поховання здебільшого північної орієнтації. Тілопокладення здійснено на спині у випростаному положенні, рідше – на боці з підігнутими ногами. Окремі захоронення, більш пізні, орієнтовані на захід і, мабуть, пов'язані з поширенням християнства у вигляді його аріанської течії.

Хронологія більшості вельбарських і вельбарсько-черняхівських поселень Західної Волині та Поділля визначається III–IV ст. н. е., однак час існування деяких із них може виходити й за межі IV ст. Це припущення підтверджує

знахідка на пам'ятці Дудин-II золотої підвіски-кулона, виконаної в техніці «клуазоне». Відомо, що цей поліхромний стиль набув поширення саме в гунську епоху. Рубежем IV–V ст. н. е. датують багаті готські скарби (Борочицький, Ласківський, Качинський та ін.) на Волині.

У результаті гунської навали змінюється політична ситуація на півдні сучасної України. Дисертант підтримує думку М. М. Казанського, що знахідки дорогих речей і скарбів на Поділлі та Волині можуть свідчити про переміщення у ці райони наприкінці IV н. е. центрів готської влади – прототипів європейських «варварських королівств». Ймовірно, готська аристократія, яка уціліла після розгрому «держави Германаріха» і визнала васальну залежність від гунів, зуміла організувати на цих землях нові політичні утворення, що проіснували аж до середини V ст.

Причина зникнення пам'яток вельбарської культури на території Західної Волині до кінця незрозуміла. Д. Н. Козак вважав, що свідченням політичної нестабільності для германців були вищезгадані багаті скарби, заховані під час «надзвичайно драматичної ситуації, яка склалася для готів Волині у цей час». Дослідники (Д. Козак, М. Щукін, С. Мачинський, Д. Воронятов) припускали причетність до цього слов'янських племен черняхівської культури з території Верхнього Подністер'я. З цього приводу зауважимо, що, виходячи з наявних на сьогодні джерел, дати відповідь на це питання складно. У розпорядженні вчених наразі немає ані явних ознак гото-слов'янського воєнного протистояння в цьому регіоні (поховань загиблих, залишків спалених вельбарських поселень), ані пізніших за першу половину V ст. готських пам'яток, на яких би простежувалися ознаки поступової культурної асиміляції германців. Можливо, цю проблему зможуть розв'язати подальші розкопки поселень та могильників у гото-слов'янській контактній зоні, розташованій на порубіжжі історичної Волині та Поділля.

У підрозділі 3.2. *«Пам'ятки Верхньодністерської групи черняхівської культури (тип Черепин-Теремці) у межиріччі Дністра та Західного Бугу»* охарактеризовано культурно-історичний розвиток населення Верхньодністерського локального варіанту черняхівської культури.

Сконцентровану на території Грядового Побужжя та Верхнього Подністер'я групу пам'яток черняхівської культури дослідники пов'язують із місцевим слов'янським населенням, відомим з писемних джерел як склавини. Вона вирізняється наявністю невеликих за розмірами поселень, переважно заглиблених у материк жител, а також значним відсотком ліпної кераміки. Найкраще дослідженими пам'ятками є поселення Ріпнів-II, Неслухів, Ракобовти, Запитів-IV, Гряда-I, Черепин, Свірж, Стрілки-II, Бовшів, Дем'янів-II, Куропатники та інші. На думку Д. Н. Козака Верхньодністерський варіант виник на основі зубрицького (венедського) етнічного субстрату. У комплексах цієї групи вельбарські впливи, окрім незначної кількості фрагментів кумфоподібних посудин, наразі невідомі. Припускається, що слов'янське населення цієї території хоча й могло політично залежати від готів (сплачували данину, відбували різного роду повинності й т. д.), однак мало право певної автономії. Подібна ситуація спостерігається в Подніпров'ї, де проживали

антські племена кийівської культури.

Поселення слов'янської групи пам'яток невеликі за площею, зрідка забудовані. Переважають житла у вигляді напівземлянок і землянок, однак подекуди трапляються й наземні будівлі. Приблизно з IV ст. на цій території pojawiaються невеликі заглиблені житлові споруди з печами-кам'янками, які відносять своє продовження в комплексах празької культури VI-VII ст. н. е. З господарських об'єктів відомі комори для зберігання припасів та значна кількість ям-підвалів.

Як і в зубрицькій культурі, проблему поховального обряду черняхівців групи Черепин-Теремці не вивчено через відсутність відкритих некрополів. На думку дисертанта, причини цього можуть полягати як у втраті давніх традицій у результаті послаблення культу предків, так і в складних тогочасних етнополітичних умовах. Зокрема, до раптової зміни характеру поховальних пам'яток слов'янського населення могло призвести завоювання цих земель готами. За словами Плінія Старшого «В давнину найбільш явною ознакою перемоги вважалася передача переможеними [переможцеві] зеленого стебла. Вона означала відмову від володіння землею..., навіть від поховання [померлих] у землі; цей звичай ... до сих пір зберігся у германців...». Отже, переможені, окрім усього іншого, втрачали право хоронити своїх померлих у землі, яка вже їм не належала.

У побуті та господарстві черняхівське населення Верхнього Подністер'я та Західного Побужжя користувалося ліпним і кружальним посудом. Відмінною рисою поселень Верхньодністерського варіанту є наявність у їхніх комплексах значної кількості ліпної кераміки. На окремих пам'ятках (Черепин, Ракобовти, Запитів-IV, Тарасівка, Стрілки-I, Бовшів-II, Дем'янів-II та ін.) вона становить половину, а то й більшу частину керамічного комплексу. Крім того, населення користувалося різними виробами з металу, скла, кістки, каменю. Активно розвивалися ремесла: гончарне, чорна металургія, ковальське, косторізне, каменеобробне. Окремі з них (гончарне, металодобувне) можливо мали спеціалізований характер і могли працювати на збут.

На землеробський характер тодішньої економіки вказують знахідки наральника, чересел, серпів. У господарському комплексі велике значення відігравало також приселищне тваринництво. У стаді домашніх тварин найбільш поширеними були велика і дрібна рогата худоба, свині та коні.

На основі черняхівських пам'яток Верхньодністерської групи на досліджуваній території формуються слов'янські старожитності празької культури доби раннього середньовіччя.

У розділ 4 «**Взаємовідносини населення Західного Поділля, Волині та суміжних районів з провінційно-римським світом у першій пол. I тис. н. е.**» звернено увагу на контакти племен окресленої території з людністю Північного Причорномор'я та подунайських римських провінцій. Налагодження такого роду взаємин породжувалося двосторонніми політичними й економічними інтересами. У мирних стосунках з населенням, яке проживало за межами лімесу, була зацікавлена адміністрація та жителі провінцій. Водночас торгівля з Римом приваблювала різні прошарки варварського суспільства, передусім

знать.

Предмети провінційно-римського походження потрапляли на Західне Поділля та Волинь та суміжні території не тільки у результаті товарообміну. Нерідко дорогі прикраси, металевий посуд, римські монети та інші предмети могли привозити з території Подунав'я чи Північного Причорномор'я як воєнні трофеї або подарунки за службу в римських допоміжних військових підрозділах.

У підрозділі 4.1. «Імпортна кераміка» розглянуто деякі аспекти поширення і використання амфорної тари, посуду типу «terra sigillata» та інших видів привізного керамічного начиння. На пам'ятках першої половини I тис. н. е. така продукція найчастіше представлена амфорами. Їх використовували для зберігання і перевезення вина та оливкової олії. Амфору тару часто використовували для транспортування водними шляхами різноманітних сипучих харчових продуктів і виробничих інгредієнтів. Цілі форми та уламки такого посуду відомі в комплексах культур липицької, вельбарської, черняхівської, а також карпатських курганів (Городниця, Комарів, Заліски, Неслухів, Ремезівці, Ріпнів, Черепин, Йосипівка, Дудин, Ромош, Володимир-Волинський, Волиця, Заболоття, Рачин, Великі Загірці, Шпанів, Хрінники, Нижній Струтинь, Ганнів, Пилипи, Грушів, Кам'янка, Глибока та ін.).

Вважається, що наплив вузькогорлих амфор світло-жовтого кольору в ареали поширення вельбарської та черняхівської культур здебільшого відбувався в III–IV ст. н. е. Натомість надходження червоноглиняних амфор на варварські території припадає на другу половину – кінець IV ст. Ймовірним джерелом постачання такої продукції були міста Північного Причорномор'я, хоча не виключено, що якась її частина надходила з Подунайських римських провінцій (напр. Дакії, Паннонії).

Окрему, рідкісну для досліджуваної території, групу імпортованих виробів, становить червонолакова кераміка типу «terra sigillata». Вона представлена фрагментами і цілими екземплярами мисок-чаш із Підберізців, Сокільників-I (зубрицька), Хрінник, Линева (вельбарська), Черепина, Сокола (черняхівська культура) і Звенигорода (випадкова знахідка). Кілька таких посудин (гличик-ойнохойя, кубок, столове блюдо, чашка) знайдено в 2011 р. у руслі р. Луги біля с. Зимне Водимир-Волинського р-ну Волинської області. На двох фрагментах із Звенигорода збереглися клейма гончарів «SVARAD» і «SINTUSMUS». Вважається, що на землі Західної Волині та Поділля зазначена продукція могла надходити з Рейнської області, де знаходилися тогочасні розвинуті керамічні центри, або з території римської провінції Галлія.

Іншою за технологією і місцем виготовлення є «terra sigillata» з могильника Карів-I у Західному Побужжі. Це велика чаша, поверхня якої прикрашена накладними антропоморфними і зооморфними декоративними елементами і покрита якісним червоним лаком. Техніка накладних (аплікативних) орнаментів у цей час була характерною для Пергамського керамічного центру, що знаходився на території сучасної Туреччини.

Надзвичайно рідкісними імпортованими виробами на досліджуваній території є чорнолакова кераміка типу «terra nigra». На просторі Східної Галичини відома

лише одна така посудина-чашка з поховання римського часу в Терпилівці на Тернопільщині, а також два фрагменти із Звенигорода та Неслухова на Львівщині. Ще кілька уламків стінок та денця чорнолакового посуду знайдено на могильнику в Карові.

У підрозділі 4.2. «Бронзовий і скляний посуд» охарактеризовано асортимент та шляхи надходження металевого та скляного начиння. Посуд, виготовлений із бронзового сплаву, відомий із поховань липицької культури у Колоколині та Чижикові, могильника Карів-I, «князівських» могил пізньоримського часу в Чернелеві-Руському, Рудці, Дерев'яному, поселення в Неслухові та ін. Дві срібні посудини у вигляді амфори, прикрашеної рослинними орнаментами, і фляги для води або вина, походять з комплексу Борочицького скарбу. Подібні металеві вироби виготовляли у римських майстернях Кампанії або інших районів Італії, звідки їх могли привезти на територію Південно-Західної Волині через Дакію або Північне Причорномор'я. Частина такої продукції надходила у варварське середовище у вигляді трофеїв або т. зв. «престижних дарів» з боку римської адміністрації. Існування системи клієнтських відносин між Римом та прилімесними варварами сприяло періодичному надходженню до останніх численних грошових субсидій і багатих подарунків за виконання певних зобов'язань або заслуги перед імперією. На наш погляд вищезгаданий бронзовий казан із Карова з атташами у вигляді чоловічих фігур (воїнів, героїв?) з «nodus Suebicus» належав до саме такої категорії дарів і призначався правлячій верхівці котрогось із свебських племен. Використання його в якості урни, у якій, очевидно, поховано останки господаря, засвідчують неабияке значення таких предметів, підкреслюючи статус їхнього власника – «союзника і друга римського народу» («socius et amicus populi Romani»).

Знахідки скляного посуду відомі на пам'ятках різних культур першої половини I тис. н. е. Найкраще вони представлені на території суміжної Буковини – поселенні-факторії в Комарові Кельменецького р-ну Чернівецької області, яка спеціалізувалася на продукуванні різноманітних скляних виробів. Це – уламки чарок, чаш, кубків, флаконів, а також різноманітні відходи (краплі скла, хальмоза, виробничий брак), виготовлені з прозорого, переважно безколірного або зеленкуватого, рідше – темно-синього, фіолетового і жовтого скла.

На землях Східного Прикарпаття та Західної Волині цілі екземпляри й уламки скляного столового начиння виявлено на липицькому селищі в Залісках, могильнику Карів-I, похованнях культури карпатських курганів у Нижньому Струтині та Пилипах, а також низці пам'яток черняхівської та вельбарської культур (Оселівка, Горошівці, Романківці, Теремці, Ріпнів-II, Бережанка, Чернелів Руський, Рудка, Костянець, Баїв-I, Хрінники та ін.). Дві ідентичні чаші з Нижнього Струтиня і Пилипів прикрашено візерунками з прямих і зигзагоподібних стрічок жовтого та блакитного кольорів і виготовлено з прозорого червоно-фіолетового скла. На території поширення групи Черепин-Теремці добре збережений скляний кубок зеленкуватого кольору знайдено в похованні біля с. Городниця на Івано-Франківщині. Ще одна така посудина

походить з Глешави, кубок і глечик з ручкою – з Колодрібців на Тернопільщині. У Ріпневі-II виявлено уламки кубків з прозорого скла. Можливо, якась частина такої продукції виготовлялась у склоробній майстерні-факторії в Комарові, однак, більшість – привезено з території провінційно-римського світу.

У підрозділі 4.3. *«Предмети військового спорядження, побуту, прикраси провінційно-римського походження»* охарактеризовано імпортні речі військового та побутового використання. Комплекс «мілітарії» римського походження проходить з поховання № 265 черняхівського могильника в Чернелеві-Руському. До нього входили 5 бронзових листоподібних втульчастих наконечників дротиків (т. зв. «*hasta puga*» – нагородні списи), поясна пряжка, бляха з емаллю, фрагменти портупейних пряжок і частини кольчуги. В. С. Тилішак припустив, що власник наконечників міг отримати їх за службу в римській армії в ранзі офіцера.

Предмети побутового використання та прикраси імпортного походження відомі на пам'ятках усіх культур, поширених у римський час на досліджуваній території. Оскільки вони були предметами особистого користування, то інтерес до них регулювався, з одного боку, тогочасною модою, а з іншого – домашніми потребами. Найпоширенішими зразками цього типу знахідок є фібули А.67, А.84 (за класифікацією О. Альмгрена), прикрашені емаллю бронзові фібули шарнірного типу та ін. Джерелами їхнього надходження могли бути як міста Північного Причорномор'я, так і Подунайські провінції Римської імперії.

На пам'ятках Північно-Східного Прикарпаття подекуди трапляються дзеркала. Вони відомі з Верхньолипицького, Болотнянського та Звенигородського могильників липицької культури, а також черняхівського поселення у Дем'янові. Предмети виконано зі спеціального білого сплаву – потини. Вони представляють собою округлі диски, одну сторону яких відполіровано, інша – матова. Аналогії до знахідок присутні у Західній та Південно-Західній Європі. Це дає підстави вважати, що в середовище племен першої половини I тис. н. е. досліджуваної території дзеркала потрапляли з Подунав'я через римську провінцію Дакію.

Унікальною знахідкою привізного походження є фрагмент обклашки піхв меча з поховання № 3 Гринівського могильника пшеворської культури. Він складається з п'яти рамок, у яких розміщені антропо- і зооморфні зображення. Серед сюжетів реалістично зображено хижого звіра, який розриває жертву, коня-грифона, козла або барана, який поїдає листя, священний шлюб чоловіка та жінки, вершника зі щитом і списом. За визначенням дослідників (Д. Козак, Р. Орлов), такі вироби можуть мати дунайське коріння і передають міфологічний сюжет про походження роду.

Велику групу імпортних речей представляють прикраси. До них належать намистини, браслети, підвіски, пронизки тощо. Вони наявні в комплексах усіх культур першої половини I тис. н. е. Унікальною знахідкою для території України є скляна намистина, виявлена дисертантом на поселенні пізньоримського часу Дудин-II. Вона зроблена в техніці мініатюрної мозаїки з спаяних між собою різнокольорових скляних паличок, які створюють

композицію у вигляді людських личин, квадратів шахівниці та чотирьохпелюсткових квіток. Припускають, що такого роду продукцію виготовляли високопрофесійні майстри при імператорських дворах в Римі або Трірі, а «личини» відповідають реальним особам «царського» рангу: Костянтину I (Великому), його матері Гелені, синам Костянтину II і Констанцію I. Вважаємо, що характер антропоморфного зображення на намистині з Дудина (профіль обличчя, зачіска) може відповідати одній із них – матері Костянтина Великого Флавії Юлії Гелені.

Не менш цінним виробом провінційно-римського походження є золота підвіска-кулон з цієї ж пам'ятки. Знахідка багато прикрашена накладними орнаментами у поліхромному стилі: рядами дротяних зміюк, прямих переплетених дротинок, скані, зерні тощо. Центральна частина оздоблена вставками із п'яти необроблених каменів гранату. Поліхромний стиль, у якому виконано прикрасу, розвинувся і широко використовувався в гунську епоху. Припускаємо, що на територію Волино-Подільського пограниччя підвіска могла потрапити з Подунайських римських провінцій. На думку І. П. Засецкої, «мода» на такі речі була поширена серед готської або іншої германської знаті.

З поселення липицької культури біля с. Верхня Липиця на Середньому Дністрі походить кам'яна гема від персня із вирізаним зображення Гермеса у повний зріст. Ще одна гема знайдена на вельбарсько-черняхівському поселенні в с. Суходоли на Бродівщині. Вона представляє собою каменю з рельєфним зображенням жіночого обличчя. На відміну від традиційних прикрас, виконаних у техніці різьблення по камінню дорогоцінних і напівдорогоцінних порід, ця знахідка вилита зі скла (т. зв. «літик») чорно-фіолетового кольору з рожевим відтінком.

У підрозділі 4.4. «Скарби та окремі знахідки монет» описано артефакти, які представляють найчисленнішу групу предметів провінційно-римського імпорту – монети. Вони присутні в усіх культурах першої половини I тис. н. е. На пам'ятках досліджуваної території здебільшого трапляються срібні римські денарії I–II ст. н. е. Джерелами їхнього надходження були субсидії римської адміністрації племенним вождям згідно союзницьких договорів, виплати найманцям за службу на боці імперії, викуп полонених, пограбування провінційних міст, а також торговельно-обмінні операції між провінційно-римськими купцями і місцевим населенням. Б. В. Магомедов стверджує, що торговельні відносини варварських племен із провінційно-римським світом відбувалися, як правило, у вигляді прямого обміну товару на товар. Одночасно він слушно допускає, що «Масове поширення денарія на території черняхівської культури не дає змоги повністю заперечувати його грошову функцію». Певним свідченням використання срібних монет у якості платіжної одиниці серед багатих прошарків варварського суспільства є їхнє накопичення і тезаврація.

Один із великих монетно-речових скарбів випадково виявлено у 1928 р. неподалік с. Борочиче на території Південно-Західної Волині. У ньому могло бути від 50 до 60 кілограмів римських солідів і денаріїв. Стараннями поліції зі Львова та Горохова вдалося вилучити майже 8 (за іншими даними 10) кг

срібних денаріїв, один золотий медальйон імператора Йовіана, а також дві срібні та одну глиняну посудини. Хронологію Борочицького скарбу визначено межею IV-V ст. або початком V ст. н. е.

Подібні до Борочицького монетно-речові комплекси відомі й на інших територіях Волині: у Бранах, Лучицях, Ласкові, Верхівні, Качині та ін. Безумовно, що скупчення великого числа скарбів у Західній Волині слід пов'язувати з племенами вельбарської культури. Звичаю заховувати свої багатства в землю германці дотримувалися здавна. Корнелій Тацит писав, що на зиму вони будували сховища для себе і свого майна у вигляді підземель, накриваючи їх зверху гноєм. Це «... пом'якшувало суворість холодів, а у випадку набігу ворога все відкрите розграбовується, [а] сховане і закопане залишається незнайденим тому, що його ще треба відшукати». Їхня тезаврація проходила в різний час. Найпізніший скарб з с. Лопушне датується періодом від Адріана (117–138) до Валента (364–378). Вважаємо, що наявність великої кількості грошей могло сприяти використанню їх у середовищі багатих прошарків варварського суспільства як повноцінний платіжний засіб. Натомість серед рядових членів торгівля переважно носила натурально-міновий характер.

Знахідки імпортованих предметів на пам'ятках черняхівської та вельбарської культур засвідчують контакти їхнього населення з людністю римських провінцій Нижня Мезія, Дакія, Паннонія та ін. З варварським світом їх пов'язували річкові та сухопутні шляхи. На землі Прикарпаття, Поділля і Волині вони пролягали по Дністру, Пруту з притоками, а також через Карпатські перевали. І хоча торговельні відносини імперії з племенами Європейського Барбарікуму мали взаємовигідний характер, її політична стабільність не могла існувати без таких контактів. Від сировинної бази за Дунаєм залежала як економіка римських провінцій, так і розвиток продуктивних сил у метрополії. Погіршення економічних взаємин з населенням, яке проживало за межами лімесу, призвело до втрати Римом політичного контролю над ним. Гунська навала поклала початок краху існуючої системи взаємовідносин і балансу сил, що в кінцевому результаті спричинило розвал Римської імперії та завершило надзвичайно важливий і складний період таких взаємостосунків. Не маючи власної економічної підоснови, матеріальний розвиток черняхівських племен, зумовлений активними провінційно-римськими впливами, торговельно-економічними контактами та грабіжницькими війнами, у швидкому часі призупинився. Звичаєва (місцева) культура поступово поглинула досягнення пізньоримського часу в економіці, побуті та господарстві, розвиваючись надалі на основі давніх етнічно-племінних традицій.

ВИСНОВКИ

Римський час в історії України вважається складним для вивчення періодом через багатогранність та різноманітність історико-культурних процесів, що тут відбувалися. Незважаючи на досягнення української археології в дослідженні культур цього часу, залишається багато невирішених

проблем, пов'язаних з переміщенням тогочасної людності, характером заселення територій, організацією поселенських структур та поховальних пам'яток, взаємовідносин із суміжним іноетнічним населенням, особливостями матеріального та духовного розвитку і т. д. Насамперед, це стосується територій, які лежали на шляхах міграцій або в етноконтактних зонах. Такими є західні райони Волині та Поділля. У першій половині I тис. н. е. тут локалізувалося декілька різноетнічних спільнот, які відрізнялися своїм рівнем розвитку, характером матеріальної та духовної культури, специфікою господарства тощо.

Археологічні дослідження, які проводяться на цих теренах з другої половини XIX ст., сформували достатню для певних узагальнень джерельну базу. Завдяки розкопкам В. Демитрикевича, Г. Осовського, І. Коперницького, К. Гадачека, В. Гребеняка, Я. Пастернака, О. Цинкаловського, Т. Сулімірського, Ю. В. Кухаренка, М. О. Тіханової, В. В. Кропоткіна, М. Ю. Смішка, І. С. Винокура, В. Д. Барана, В. М. Цигилика, Д. Н. Козака та ін., на сьогоднішній час у межах Західної Волині та Поділля відомо не менше 10 пам'яток пізньозарубинецької, близько 60 – липицької, 50 – пшеворської, більше 20 – зубрицької, а також майже 300 – вельбарської та черняхівської культур.

У першій половині I тис. у західних районах Поділля та Волині проходили складні історичні та культурні процеси. Вони характеризуються переміщенням на ці землі різноетнічної людності, яка залишила після себе численні археологічні пам'ятки. Наприкінці латенського – у ранньоримський час Західну Волинь та Поділля заселяють пізньозарубинецькі та пшеворські племена. Тоді ж у Верхньому Подністров'ї осідають групи гето-дакійського населення – носії липицької культури. Розкопки могильника Карів-I у Західному Побужжі засвідчують участь в цих процесах також германського (свебського) і навіть західнобалтського етнічних компонентів.

У пізньоримському періоді Волино-Подільська височина стала зоною культурного впливу східногерманських народів – носіїв вельбарської культури. В процесі т. зв. «повзучої» міграції готи, гепіди, вандалі та інша споріднена із ними людність залишила на цій території численні поселення і могильники. У Західному Поділлі ці племена вливаються у формування черняхівської культури як один з її поліетнічних компонентів. Тоді ж у Верхньому Подністер'ї та верхній течії Західного Бугу на основі зубрицького субстрату виникає група пам'яток черняхівської культури типу Черепин-Теремці. Впродовж майже двох століть між прийшлими германцями та місцевим слов'янським населенням існували складні та маловивчені взаємовідносини. Після розгрому гунами у IV ст. готського політичного об'єднання поступово змінюється етнокультурна ситуація й на території Поділля та Волині, куди в цей час могли бути перенесені центри влади готів. Наявність багатих волинських скарбів, закопаних і не забраних германцями під час відходу з цих земель, породжує проблему їхньої історичної долі.

Структура заселення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е. була неоднорідною. Основна кількість поселень злокалізована на Волинській і Подільській височинах, тоді як розташована

поряд рівнинна, частково заболочена територія Малого Полісся, залишалася малозаселеною. Особливістю цього регіону є наявність т. зв. «змішаних» пам'яток. З цього приводу виникає багато складностей з визначенням їхньої культурної приналежності. Зокрема, постає питання про існування або різночасових шарів у межах певного хронологічного періоду, або одного «змішаного» горизонту. Така ситуація, наприклад, простежується на поселеннях, де присутні пшеворсько-зарубинецькі, липицько-пшеворські та вельбарсько-черняхівські елементи. Це призвело до виділення зубрицької культури, а також, залежно від переважання ліпного чи кружального посуду, вельбарсько-черняхівських і черняхівсько-вельбарських пам'яток. Така ситуація показує складність культурно-історичних, а в деяких випадках й етнічних процесів, що відбувалися на досліджуваній території в період римського часу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Онищук Я. І. Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е.: культурно-історичний аспект. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 568 с.

Рец.:

Любичев М. Культурно-історичні процеси на території Західної Волині та Поділля у першій половині I тис. н. е.: нові погляди та інтерпретації ([рец. на моногр.:] Онищук Я. І. Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е.: культурно-історичний аспект. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 568 с.). *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2019. № 2 (146). С. 521–523.

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Онищук Я. Господарство населення Волино-Подільського пограниччя другої чверті I тис. н. е. (за археологічними матеріалами). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. Спецвипуск на пошану професора Романа Шуста. С. 183–197.

2. Онищук Я. І. Взаємовідносини населення українського Прикарпаття і Західної Волині з провінційно-римським світом у першій половині I тис. н. е. *Гілея: науковий вісник*. Київ: ПП «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 142 (№ 3). Ч. 1. Історичні науки. С. 113–117.

3. Onyshchuk J. Kariv I – nowe odkryte cmentarzysko z okresu wczesnorzymskiego na Zachodnim Pobużu. Wstępna analiza kulturowo – historyczna. *Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne* / Red. A. Michałowski, M. Olędzki, K. Kot-Legieć, M. Piotrowska. Łódź, 2019. S. 359–375.

4. Онищук Я. И. Взаимосвязи населения вельбарской, сарматской и черняховской культур на территории Западного Подолья во второй четверти I тыс. н. э. *История. Журнал Белорусского государственного университета*. Минск, 2018. № 3. С. 120–129.

5. Онищук Я. Римські імпортні вироби з могильника перших століть нашої ери Карів-I у Західному Побужжі. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Спецвипуск на пошану професора Олексія Сухого. С. 15–24.

6. Онищук Я. Етнокультурна ситуація на території пограниччя Західної Волині та Поділля в пізньоримський час (спроба реконструкції). *Вісник Інституту археології*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 12. С. 3–19.

7. Онищук Я. Фібули типу Dübäck/Independența як хронологічний індикатор пам'яток пізньоримського часу. *Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники, Інститут археології Жешівського університету*. Жешів, 2016. Вип. 9. С. 251–259.

8. Онищук Я. Римські монети та їх значення у середовищі племен

вельбарської культури. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. Вип. 19. С. 20–32.

9. Онищук Я. До проблеми заселення Волино-Подільського пограниччя у пізньоримський час. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. Вип. 18. С. 34–44.

10. Онищук Я. Провінційно-римські культурні впливи на племена Українського Прикарпаття у першій половині I тис. н. е. *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu* / Red. J. Gancarski. Krosno, 2013. S. 87–107.

11. Онищук Я. Кераміка вельбарської культури з поселення Дудин-II у верхів'ях Ікви. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. Вип. 16. С. 301–310.

12. Онищук Я., Прокопів В. Кістяні гребені в археологічних комплексах культур першої половини I тис. н. е. Дністро-Прип'ятського межиріччя. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. Вип. 14–15. С. 30–45. (Особисто автору належить 60 %).

13. Онищук Я., Ляска В., Вітвіцька Г. Дослідження пам'ятки Малинище-I у верхів'ї р. Серет. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. Вип. 15. С. 320–328. (Особисто автору належить 70 %).

14. Онищук Я. Торговельно-економічні відносини наддунайських провінцій римської імперії з варварським населенням українського Прикарпаття у першій половині I тисячоліття н. е. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. Вип. 13. С. 171–186; 2 кол. вклейки.

15. Онищук Я. І. Провінційно-римські культурні впливи та їх роль в етнічній історії Волино-Подільського пограниччя. *Археологія і давня історія України*. Київ: Інститут археології НАН України, 2010. Вип. 2. С. 152–159.

16. Онищук Я., Пивоваров С. Скарб римських республіканських монет із с. Почапи у верхів'ях Західного Бугу. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2009. Вип. 12. С. 164–168; 4 с. кол. ілюстр. (Особисто автору належить 50 %).

17. Онищук Я. Археологічні пам'ятки Бродівського району Львівської області (за матеріалами Бродівського історико-краєзнавчого музею). *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2008. Вип. 11. С. 172–194.

18. Онищук Я. І. Золота підвіска пізньоримського часу з с. Дудин Львівської області. *Археологія*. Київ: Інститут археології НАН України, 2007. № 2. С. 72–76.

19. Онищук Я. І. Археологічні дослідження поселення Дудин-II у 2003 р. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. Вип. 10. С. 134–142.

20. Онищук Я. І. Археологічні дослідження Львівського університету у межиріччі Західного Бугу та Ікви. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Вип. 9. С. 147–156.

21. Онищук Я. Фізико-хімічні дослідження металевих виробів з поселення Дудин-II на Волино-Подільському пограниччі (за матеріалами розкопок 2002 р.). *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. Вип. 7. С. 67–71; 3 таб. кол. ілюстр.

22. Онищук Я. Предмети провінційно-римського походження з поселення вельбарської культури Дудин-II на Волино-Подільському пограниччі. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. Вип. 38. С. 587–595; 2 кол. ілюстр.

23. Онищук Я., Конопля В., Федотов В. Археологічні матеріали з Ізяслава на Хмельниччині. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. Вип. 6. С. 102–129. (Особисто автору належить 50 %).

24. Онищук Я. Дослідження археологічних пам'яток біля с. Суховоля на Бродівщині. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. Вип. 5. С. 180–196.

25. Онищук Я. До проблеми поширення складноорнаментованих намистин з «личинами» на території Центрально-Східної Європи. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. Вип. 8. С. 103–107.

Публікації, що додатково відображають і засвідчують апробацію результатів дослідження:

26. Онищук Я. Ювелірні скляні намистини з поселень пізньоримського часу у верхів'ях рік Іква, Стир і Серет. *Пам'ятки України. Національна спадщина*. Київ, 2018. № 1–2. С. 68–72.

27. Онищук Я., Вітвіцька Г. Деякі підсумки дослідження багат шарового поселення Броди-I у верхів'ях р. Стир. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Матеріали одинадцятої науково-краєзнавчої конференції*. Львів, 2017. С. 5–13. (Особисто автору належить 70 %).

28. Онищук Я. До історії вивчення пам'яток першої половини I тисячоліття н. е. на території Західного Поділля та Волині (друга половині XIX-1941 р.). *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 20. С. 110–132.

29. Онищук Я. І., Погоральський Я. В. Новий могильник пшеворської культури з околиць Судової Вишні на Львівщині. *Археологічні дослідження в Україні 2014 р.* Київ, 2015. С. 132–134. (Особисто автору належить 60 %).

30. Онищук Я. І. Розкопки багат шарового поселення Броди-I Львівської області. *Археологічні дослідження в Україні 2014 р.* Київ, 2015. С. 129–131.

31. Онищук Я. І. До проблеми етнокультурної приналежності пам'яток пізньоримського часу Волино-Подільського пограниччя. *Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В.П. Петрова (ОІУМ. №4): Матеріали наукової конференції*. Київ, 2014. С. 156–164.

32. Онищук Я. І. Розкопки поселення вельбарської культури Малинище-I у верхів'ях річки Серет. *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.* К., 2013.

С. 231-233.

33. Онищук Я. Історія дослідження склоробної майстерні в Комарові. *Наукові студії: Збірник наукових праць Історико-краєзнавчий музей м. Винники*. Львів, 2013. Вип. 6. С. 259–268.

34. Онищук Я. Предмети провінційно-римського походження в археологічних комплексах культури карпатських курганів. *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*. Львів: Колір-ПРО, 2012. Кн. 2. С. 342–349.

35. Онищук Я. Етнічна віднесеність археологічних культур I тис. н. е. на території Галичини. *Галичина: етнічна історія*. Тематичний збірник статей. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 13–32.

36. Онищук Я. Провінційно-римські імпорти та їх значення в культурах римського часу Волино-Подільського пограниччя. *Бюлетень 10. Інформаційний випуск*. Львів, 2008. С. 40–46; табл. кол. ілюстр.

АНОТАЦІЯ

Онищук Я. І. Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е.: культурно-історичний аспект. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2019.

У роботі розглянуто культурно-історичні процеси, що проходили на території західних районів Волині та Поділля у першій половині I тис. н. е. Крізь призму розвитку матеріальної та духовної культури пшеворського, липицького, зубрицького, вельбарського та черняхівського населення досліджено особливості проживання, побуту, господарства, поховальної обрядовості, а також взаємовідносини з провінційно-римським світом. Вивчення писемних та археологічних джерел дало можливість встановити етнічний склад цієї людності, напрямки міграцій і шляхи розселення. Важливе значення має визначення міжетнічних контактних зон, що сформувалися на теренах Західного Поділля у другій чверті I тис. н. е. внаслідок тривалої комунікації германської та слов'янських племен. Окремо проаналізовано етнічний і культурний контекст могильника Карів-I у Західному Побужжі. На основі виявлених матеріалів його хронологію визначено другою половиною II ст. н. е. і пов'язано з подіями Маркоманських війн на Середньому Дунаї.

Ключові слова: Західна Волинь, Західне Поділля, римський час, культурно-історичні процеси, археологічні пам'ятки, культурні взаємовпливи, міграції, поселення, могильники, міжетнічні контактні зони.

АННОТАЦИЯ

Онищук Я. И. Население Западной Волыни и Западного Подолья в первой половине I тыс. н. е.: культурно-исторический аспект. – Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по

специальности 07.00.04 – археология. – Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. – Львов, 2019.

В работе рассмотрены культурно-исторические процессы, которые происходили на территории западных районов Волыни и Подолья в первой половине I тыс. н. е. Сквозь призму развития материальной и духовной культуры пшеворского, липицкого, зубрицкого, вельбарского и черняховского населения исследованы особенности проживания, быта, хозяйства, обрядности захоронения, а также взаимоотношения с провинциально-римским миром. Изучение письменных и археологических источников дало возможность установить этнический состав этой местности, направления миграций и пути расселения. Важное значение имеет определение междуэтнических контактных зон, которые сформировались на территории Западного Подолья во второй четверти I тыс. н. э. в результате длительной коммуникации германской и славянских племен. Отдельно проанализирован этнический и культурный контекст могильника Карив-I в Западном Побужье. На основе выявленных материалов его хронологию определено второй половиной II ст. н. е. и связано с событиями Маркоманских войн на Среднем Дунае.

Ключевые слова: Западная Волынь, Западное Подолье, римское время, культурно-исторические процессы, археологические памятники, культурные взаимовлияния, миграции, поселения, могильники, междуэтнические контактные зоны.

SUMMARY

Onyshchuk J. The population of western Volyn and western Podilia in the half of the first millennium AD.: cultural and historical aspect. – Monograph.

The dissertation for acquiring the Doctor degree in the specialty 07.00.04 – archaeology. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Lviv, 2019.

Roman period is one of the most complicated phases in the history of Ukraine, because of the implementation of an amount of different historical and cultural processes in this period. Despite the achievements of Ukrainian archeology, there still are a lot of questions related to the problems of migration, character of colonization, order of settlements and burial sites, relationship with different ethnic groups, features of material and spiritual culture, etc. This is particularly true for the study of regions, which were situated on the way of migrations or in the so-called contact areas. Such areas in the Roman period were modern Western Volyn and Podilia regions. In the first half of the 1st century AD, there were few different ethnic societies in those regions. They differed in the level of their development, material and spiritual culture, and in features of the household.

Archeological excavations in those territories were carried out from the late 19th century. Their results formed a source base that helped scholars to make some generalizations. Thanks to the research of V. Demytrykevych, H. Osovskiy, I. Kopernytskyi, K. Hadaczek, V. Hrebeniak, Ya. Pasternak, O. Tsynkalovskiy, T.

Sulimirskyi, Yu. V. Kucharenko, M. O. Tikhanova, V. V. Kropotkin, M. Yu. Smishko, I. S. Vynokur, V. D. Baran, V. M. Tsyhylyk, D. N. Kozak and others at the territories of Volyn and Podilia in our days we know at least 10 sites with materials of Late Zarubyntsi culture, about 60 sites of Lypytsia culture, 50 sites of Przeworsk culture, more than 20 sites of Zubra culture, and almost 300 sites of Wielbark and Cherniakhiv cultures.

During the researched period, the populating of Volyn and Podilia regions wasn't balanced. Most of the settlements are situated on the Volhynian and Podilian Upland. At the same time, the partly swampy areas of the Lesser Polissia, located near the plain, were occupied by a limited population.

During the first half of the 1st millennium AD complex historical and cultural processes took place in the western parts of Podilia and Volyn regions. They are marked with the appearance on these lands the population that left the sites of Zarubintsy, Przeworsk, Lypytsia, Wielbark and Cherniakhiv cultures. At the end of the La Tène – at the beginning of Roman period, the tribes of the Late Zarubintsy culture arrived on the territory of Volyn. The findings of their material culture on the sites of the Lypytsia and Przeworsk cultures of the Volhynian-Podolian borderland and the Upper Dniester region made it possible to confirm the penetration of the individual communities of this population even in the Western Podilia region. At the same time, within the studied area, settles the population of Przeworsk and Lypytsia cultures. Excavations of the burial ground of Kariv-I in the basin of the Western Bug region testifies, that the Germanic (Suebian) and even the West-Baltic ethnic component participated in this processes.

In the Late Roman period, the Volhynian-Podolian Upland became the zone of cultural influences of the East Germanic population of the Wielbark culture. During the so-called “creeping” migration of the Goths, Gepids, Vandals and other related tribes left numerous settlements and burial grounds on this territory. In the Western Podilia region, these tribes participated in the formation of Chernyakhiv culture as one of its polyethnic components. At the same time, in the Upper Dniester region and in the Upper flow of the Western Bug River, on the basin the Zubra substrate appears the Cherepyn-Teremtsi group of sites of Chernyakhiv culture. Complicated and largely unexplored relationship between the Germanic tribes and the local Slavic population took place for about three centuries. After the defeat of the Gothic political association by the Huns in the 4th century, the ethno-cultural situation in Podilia and Volyn region was changing step by step. The Gothic centers of political power at that time might be moved specifically to this area. The existence of rich Volyn treasures buried and for some reason not taken away by the Goths during the withdrawal from these lands, creates a unresolved problem of their historical destiny.

Roman Provincial influences on the archaeological cultures of Western Volyn and Podilia region were very important for their cultural development in the first half of the 1st millennium AD. Presence of this kind of relationship between the barbaric periphery and Rome was caused mainly by bilateral political and economic interests of two sides. The administration and residents of the newly established Roman provinces were interested in peaceful relations with the people living outside the Limes. On the other hand, trade with Rome was beneficial for various layers of

barbaric society, primarily for the nobility.

The settlement structure of the Western Volyn and Western Podilia region in the first half of the 1st millennium AD was quite heterogeneous. A common feature of the sites of this region is the presence of so-called “mixed” sites. This factor results in many problems in determining the cultural belonging of the sites, including the following question of the existence of either different layers within a certain chronological period, or one “mixed” horizon. This has led to the allocation of the Zubra culture, as well as, depending on the predominance of Pinch pots or wheel made pottery, Wielbark-Chernyakhiv and Chernyakhiv-Wielbark sites. This situation shows the complexity of the cultural, historical, and in some cases, ethnic processes that took place in the territory of Western Volyn and Western Podilia region during the first half of the 1st millennium AD.

Keywords: Western Volyn, Western Podilia, Roman period, cultural-historical processes, archaeological sites, cultural interactions, migration, Settlements, burial grounds, interethnic contact zones.

Підписано до друку 24.05.2019.
Формат 60x90 1/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 1,9.
Шрифт: Times New Roman
Наклад 100 прим. Зам. №

Друк ПП «Ощипок М. М.»
Адреса: м. Львів, вул. С. Бандери, 45
№ свід.: 0670155
Тел./факс: (032) 238-74-60
e-mail: ommzmik@ukr.net